

## SİLAHLI ÇATIŞMALARIN SOMUT KÜLTÜREL MİRAS ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN TURİZM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Nazım ÇOKIŞLER\*, Ayтуğ ARSLAN\*\*, Elvan ÇOKIŞLER\*\*\*

### Özet

İnsanlığın ortak mirası olmasının yanı sıra kültürel miras turistik ürün olarak turizmin vazgeçilmez unsurlarından biridir. Kültürel miras turizmi turizm pazarı içindeki yerini gittikçe arttırmaya devam etmekte iken Ortadoğu'da son zamanlarda yaşanan olaylar somut kültürel mirasın özellikle silahlı çatışmalar sırasında büyük bir tehdit altında olduğunu göstermektedir. Literatür araştırması olarak gerçekleştirilen çalışmanın ilk bölümünde, kültürel miras terimi ve turizm disiplini içinde kullanımı ele alınmış, ikinci bölümünde, silahlı çatışmalar sırasında kültürel mirasın neden özellikle hedef alındığı ve korunamadığı sorusuna cevap aranmıştır. Bu amaçla, kültürel mirasın korunmasını hedefleyen uluslararası anlaşmalarda yer alan koruma tedbirleri tanıtılmıştır. Son bölümde, silahlı çatışma sonrası dönemde gerçekleştirilen iyileşme çabalarında kültürel miras ve kültürel miras turizminin yeri örnek olaylarla tartışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** *Silahlı Çatışma, Somut Kültürel Miras, Miras Turizmi, Mavi Kalkan.*

## THE ASSESSMENT OF THE EFFECTS OF ARMED CONFLICTS ON THE TANGIBLE CULTURAL HERITAGE WITHIN THE CONTEXT OF TOURISM

### Abstract

The cultural heritage is one of the indispensable elements of tourism as a touristic product as well as the common heritage of the human race. While cultural heritage tourism continues to increase its place in the tourism market gradually, the current matters in the Middle East reveal that tangible cultural heritage is under growing threat especially during the armed conflicts. In the first part of the study which was carried out as literature search, the term of cultural heritage and its usage in the discipline of tourism are discussed, in the second part, the answer was sought for the question why especially cultural heritage is targeted and cannot be protected during the armed conflicts. For this purpose, the protection measures in the international treaties which aim at protecting the cultural heritage are introduced. In the last section, the place of the cultural heritage and cultural heritage tourism in the improvement works during the period after the armed conflicts is discussed with the cases.

**Key Words:** *Armed Conflict, Tangible Cultural Heritage, Heritage Tourism, the Blue Shield.*

---

\*Yrd. Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, İZMİR.

e-posta: cokisler@hotmail.com.

\*\* Yrd. Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, İZMİR.

e-posta: aytug.arslan@ikc.edu.tr.

\*\*\*Arş. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İZMİR.

e-posta: elvanoz@hotmail.com.

## 1. GİRİŞ

Geçmiş dönemlerden günümüze ulaşan tarihi kalıntılar anlamında miras terimi ilk defa uluslararası yasal bir düzenlemede 1964 yılında tarihî yapıların korunması ve restorasyonunu uluslararası bir çerçeveye belirleyen anlaşma neticesinde kabul edilen ‘Venedik Tüzüğü’ ile yer almıştır. Tüzüğün dibace kısmında insanların, insani değerlerin bütünlüğünde gittikçe daha çok bilinçlendikleri ve eski anıtları ortak miras saydıkları belirtilmiştir (Venedik Tüzüğü, 1964). Kültürel Miras terimi ise 1972 tarihli ‘Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme’ ile bir anlamda uluslararası resmiyet kazanırken (UNESCO, 1972), sözleşmede kültürel miras; tarihi, sanatsal ya da bilimsel açıdan istisnai değere sahip anıtlar, yapı toplulukları ve sit alanlarını kapsamıştır (Vecco, 2010). 21. yüzyılın başında terimin gelenek, görenek ve ritüeller gibi halk bilimsel (folklorik) değerlerin korunmasına yardımcı olmadığı anlaşılmış, bu alanlara dikkat çekmek amacıyla 2003 yılında toplanan UNESCO 32. Genel Konferansı’nda ‘Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’ imzalanmıştır. Böylece, kültürel miras; somut ve somut olmayan kültürel miras olmak üzere iki grupta ele alınmaya başlanmıştır. 2003 yılına kadar ‘kültürel miras’ terimi ile karşılanan; anıtlar, yapılar, doğal güzellikler, köyler, şehirler, tarihi eserler, sanat eserleri ve koleksiyonları (Timothy, 2011; Nuryanti, 1996; UNESCO, 2002) gibi maddesel forma sahip kültürel unsurları iken, somut olmayan kültürel miras sözlü gelenekler ve anlatımlar; gösteri sanatları, toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şöenler, doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar, el sanatları geleneği şeklinde kendine yer bulmuştur (UNESCO, 2003). Sözleşmede somut kültürel miras ile somut olmayan kültürel miras arasında köklü ve karşılıklı bir bağlılık olduğu ifade edilmiş olsa da, silahlı çatışmalar sırasında somut olmayan kültürel mirasın ne şekilde zarar gördüğü konusu bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Bu nedenle çalışmada somut kültürel miras kısaca kültürel miras olarak ifade edilmiştir.

Turizm endüstrisinin yaşadığı hızlı büyüme ve değişim yeni turizm türlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Turizm endüstrisinin en hızlı gelişen unsurlarından birisi olarak kabul edilen Kültürel Miras Turizmi 1980’li

yılların ikinci yarısından itibaren artan sayıda çalışmaya konu olmuştur (Balcar ve Pearce, 1996, Porias, Butlera ve Aireya, 2003). Kültür turizmi destinasyonun kültürel miras varlıkları üzerine dayanan ve onları turistler tarafından tüketilebilecek ürünlere dönüştüren turizm çeşidi olarak tanımlanmaktadır (McKercher ve du Cros 2007). Turizm literatüründe çekicilik başlığı altında ele alınan kültürel ve doğal miras bir turizm ürünü ortaya koyabilmenin temel şartları arasında yer almaktadır (Kozak, 2010). Turizm, çekicilikler ya da pazarlama terimiyle talep üreteçleri tarafından ileriye taşınmaktadır. Bu anlamda kültürel turizm çekicilikleri herhangi bir destinasyonun turizm karmasının önemli bir unsurunu oluşturmaktadır (McKercher ve du Cros, 2002; Özdemir, 2008). Miras turizmi, çoğu zaman kültür turizmi ile aynı anlama gelecek şekilde, tarihi binaların ve alanların, müzelerin, sanat galerilerinin ziyaret edilmesi ve aynı zamanda çağdaş resim, heykel ve gösteri sanatları performansı deneyimlerinin yaşanması için farklı destinasyonlara seyahat edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Hughes, 1996). Bu tür faaliyetler için seyahat etmenin kökeni çok eskilere gitmekle birlikte, bu alanın turizm pazarı içinde özel bir yerinin olduğu son zamanlarda anlaşılmıştır (Richards, 2006). Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) kültür turizminin bütün turistik seyahatlerin %40’ını oluşturduğunu tahmin ederken (Richards, 2011), Avrupa’ya seyahat eden Amerika Birleşik Devleti vatandaşlarının % 70’inin, Birleşik Krallığı ziyaret eden turistlerin ise 2/3’ünün kültürel miras deneyimi aramaktadır (Antolovic, 1999).

## 2. SİLAHLI ÇATIŞMALAR VE KÜLTÜREL MİRAS

Günümüz silahlı çatışmaları, devlet dışı aktörler arasında, düşük yoğunluklu çatışmalar olarak daha çok kentsel yerleşimlerde geçen iç savaşlar şeklinde gerçekleşmekte, geçtiğimiz yüzyıllarda yaşanan çatışmalardan farklılık göstermektedir (Paris, 2004). Birleşmiş Milletlere göre 1945-1998 yılları arasında gerçekleşen 82 silahlı çatışmanın sadece üçü devletler arasında olmuştur (Pelton, Aral ve Dulles, 1998). Bu bakımdan, tüm tarafların devlet olduğu yüksek yoğunluklu silahlı çatışma anlamına gelen savaş terimi, günümüzde yaşanan silahlı çatışmaları tanımlamakta eksik kalmaktadır. Silahlı çatışma terimi ise daha geniş

bir anlama sahiptir. Devletler arasında yaşanan yüksek yoğunluklu ve uluslararası örgütler bünyesinde faaliyet gösteren askeri birliklerin katıldığı çatışmalarla birlikte iç savaş, isyan, terör gibi devlet içinde ya da devlet-dışı bir aktör tarafından devlete karşı gerçekleşen asimetrik, yüksek veya düşük yoğunluklu çatışmaları da kapsamaktadır (Pazarcı, 2015). Bu nedenle, uluslararası metinlerde savaş yerine artık silahlı çatışma ifadesi tercih edilmektedir.

### **2.1. Silahlı Çatışmanın Hedefi Olarak Kültürel Miras**

Silahlı çatışmaların değişen yapısı nedeniyle hasımlar, birbirlerinin kültürel varlıklarını özellikle hedef almaktadır. Silahlı çatışmalar sırasında kültürel mirasın tahrip ya da yok edilmesinin amaçlanmasında dört temel unsur bulunmaktadır.

Bunlardan ilki bu çatışmaların toprak paylaşımından ziyade, dinsel veya etnik özelliği ağır basan kimlik kökenli çatışmalar olmasıdır. Düşmanın tarihsel ve kültürel mirası, onun kimliğinin bir parçası olduğundan bir nefret hedefidir ve bu miras yok edilerek karşı taraf üzerinde psikolojik bir hâkimiyet kurulmaya çalışılır. (Kila, 2013). Diğer taraftan, hasım tarafların birbirilerine ideolojik olarak aykırı olan tarihsel ve kültürel değerleri de, düşmanın ya da düşman ideolojinin birer sembolü olarak başlı başına bir nefret unsuru olarak algılanmaktadır (Van der Auwera, 2013). Taliban örgütü için bu semboller, putperestlik sembolü olarak gördükleri Buda heykelleriyken, Sırplar için ise Hırvat ve Müslüman toplumlar arasındaki birliği simgeleyen Mostar Köprüsü olmuştur. Bir yakasında Hırvatların diğerinde Müslümanların oturduğu iki kıyıyı birbirine bağlayan Mostar Köprüsü, Yugoslavya Federasyonu'nu oluşturan milletlerin barış içinde birlikteliğini simgelemektedir (Kila, 2013).

İkincisi bu çatışmaların maddi kaynağının yasa dışı ekonomik faaliyetlerle sağlanması ve yasal yollarla kendilerine mali kaynak sağlayamayan silahlı organizasyonlar için tarihi eser kaçakçılığının kârlı bir iş olarak görülmesidir (Van der Auwera, 2013). Kültürel mirasa bu açıdan bakıldığında, bir çatışma sırasında kültürel mirasın korunması, çatışan tarafların birinin en önemli gelir kaynaklarından birinin kapanması anlamına gelecektir (Stone, 2012).

20 Ağustos 2015 tarihinde, Palmira Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdür Prof. Dr. Halid Esad'ın korumak için sakladığı paha biçilemeyen tarihi eserlerin yerini söylemediği gerekçesiyle, IŞİD üyeleri tarafından öldürülmesi bu açıdan önemli bir örnektir (CNN, 2015). Libya'da 2011 yılında yaşanan olaylar sırasında kütüphanelerde, arşivlerde, müzelerde ve arkeolojik alanlarda hırsızlık ve yağma olayları yaşanmıştır. En önemlisi, Bingazi Hazinesi adı verilen, 7700 altın, gümüş ve bronz sikke, mücevher ve heykelden oluşan koleksiyonun çalınmasıdır. Benzer olaylar 2013 yılında Mısır'da yaşanmış, Malavi Müzesi büyük zarar görmüş, müzenin bir kısmı yakılmış, taşınamayan eserler tahrip edilmiş ve kırılmış, büyük bir koleksiyon ise müzeden çalınmıştır (USCB, 2015).

Üçüncü husus bu tür çatışmaların daha çok, zayıf veya başarısız devlet otoritesinin olduğu ülkelerde veya otokratik devletler içinde yaşanıyor olmasıdır. Bu tür devletlerde tarihi ve kültürel değeri olan eserlerin korunması öncelikli konular arasında değildir. Barış dönemlerinde dahi somut kültürel mirasın araştırılması ve korunması gibi konularda girişimde bulunulmaz. Kültürel mirasın korunması çalışmaları, çoğu zaman, bahsi geçen ülkelerle tarihi, etnik ya da kolonyel bağları olan gelişmiş devletlerin girişimleriyle yapılır (Kila, 2013). Diğer taraftan, bu tür devletlerin yer aldığı Afrika ve Ortadoğu gibi bölgelerde kültür; daha çok, yaşam tarzı yani somut olmayan kültürel miras üzerinden tanımlanır, somut kültürel miras ise korunması gereken bir değer olarak görülmez (Van der Auwera, 2014).

Sonuncusu ise bu tür çatışmalarda ikiden fazla sayıda devlet veya devlet dışı aktörün taraf olmasıdır. Özel birlikler, paralı askerler, hücreler, dağ kadroları, yerel savaş lordları gibi birimler çoğu zaman her hangi bir askeri kurala ve hukuksal düzenlemeye bağlı olmadan örgütlenmektedir. Bir üst otoriteden ya da ortak akıldan yoksun olarak hareket eden bu birimlerin kontrolünü ve denetimi sağlayacak hiyerarşik bir yapı da yoktur (Van der Auwera, 2013). Resmi askeri birliklerin dahi böylesi bir çatışma ortamında hukuksal oto-kontrollerini kaybetmeleri çok kolaydır. Nitekim Batı Sahra'daki referandumu denetlemekle görevli Birleşmiş Milletler askeri gücü MINURSO üyeleri, 6000 yıllık kaya resimlerinin de olduğu bir alanı tahrip etmişlerdir (ICOMOS, 2006).

Irak Savaşı sırasında Irak Ulusal Müzesi müzeyi korumakla görevli askerler tarafından yağmalanmıştır (Atlas, 2011).

Yukarda değinilen hususlar silahlı çatışmalar sırasında kültürel mirasa bilinçli olarak zarar verilen durumları açıklamaktadır. Bunlar dışında, doğrudan kültürel miras hedef alınmadan, askeri gereklilik ve ayırım gözetmeksizin yapılan saldırılar gibi çatışmanın doğasından kaynaklanan zararlar da söz konusudur. Irak'ta tarihi Samarra Camii'nin minaresi 2005 yılında Amerikan askerleri tarafından kullanıldığı gerekçesiyle Iraklı muhalifler tarafından yıkılırken, Suriye'de 2006 yılında Dünya Kültür Mirası Listesi'ne alınan 12. yüzyıldan kalma Şövalyeler Kalesi (Crac des Chevaliers) olarak adlandırılan Haçlı Kalesi direnişçilerin saklandığı gerekçesiyle bombalanarak tahrip edilmiştir.

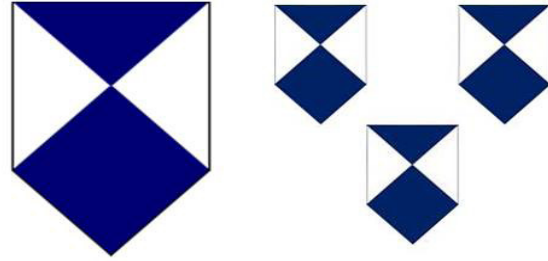
## 2.2. Çatışma Sırasında Kültürel Mirası Koruma Çabaları

Çağımız anlayışında savaş bağlantılı yağmacılığın Napolyon'un Louvre için Mısır ve işgal ettiği diğer ülkelerden sanat eseri taşınmasıyla başladığı kabul edilmektedir. Hatta British Museum'daki Rosetta Taşı dâhil Mısır koleksiyonu İngilizlerin Fransız donanmasını Nil Muharebesi'nde 1798 yılında yenmeleri sonucu tarihi eserlere el koymalarıyla oluşmuştur (Rothfield, 2009). Ancak, savaşın kültürel miras üzerindeki büyük yıkıcı etkisi, en açık şekilde II. Dünya Savaşı sırasında hissedilmiş ve savaş sonunda bölgesel ve uluslararası ölçekte çeşitli sözleşmelerle kültürel miras koruma altına alınmaya çalışılmıştır. Silahlı çatışmalar sırasında kültürel mirasın korunması konusunda özel ilk uluslararası sözleşme, Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) liderliğinde 1954 yılında Lahey'de imzalanan 'Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme' iken, kültürel mirasın korunması amacıyla, uluslararası düzeyde yürürlüğe giren ikinci anlaşma yine UNESCO liderliğinde 1972 yılında imzalanan 'Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi' olmuştur.

1954 Sözleşmesi'nin 6. maddesinde kültürel varlıkların tanınmasını sağlayacak özel bir amblem taşıyabilecekleri belirtilmiştir. Buna dayanılarak korunması kararlaştırılan kültürel mirasın genel ve özel olmak üzere iki ayrı

statüde koruma altına alınmaları 17. madde ile karara bağlanmıştır. Buna göre tek mavi kalkan amblemi sadece genel koruma altında olan kültürel varlıklar için kullanılırken, üçlü mavi kalkan amblemi silahlı çatışma sırasında kültürel miras işaretlenerek özel koruma altına alınması için ilgili ülkenin talebinin uygun bulunması halinde zorunlu tutulmuştur. (Şekil 1). Kültürel mirasın silahlı çatışmalar sırasında korunmasına yönelik düzenlemeler 1999 yılında kabul edilen 2. Protokol ile tekrar belirlenmiştir. Genel koruma özel koruma olarak yeniden adlandırılırken, özel koruma düzeyi gelişmiş koruma ile yeni bir statüye kavuşturulmuştur.

Şekil 1. Mavi Kalkan amblemleri



**Kaynak:** <http://uscbs.org/blue-shield-emblem.html>

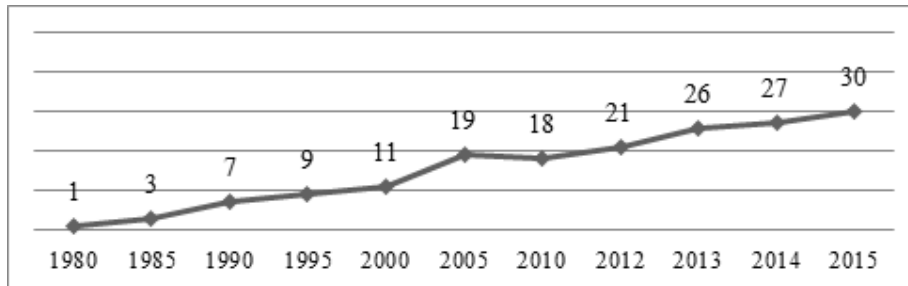
1954 Sözleşmesi'ne göre devletler, barış zamanlarında gerekli tedbirleri almalı, çatışma zamanında kültürel mirasın korunması görevini üstlenecek birlikleri kendi orduları içinde eğitmelidirler. Devletler bunun için gerekirse mali fondan parasal destek isteyebilmektedir. Ancak koruma tedbirleri bunlarla sınırlıdır ve UNESCO'nun ya da diğer taraf devletlerin bir çatışma sırasında üstleneceği aktif bir koruma görevi yoktur (UNESCO, 1954). Günümüzde, 5 ülkeden (Avusturya, Almanya, Meksika, Hollanda, Vatikan) 18 kültürel miras özel koruma statüsünde (UNESCO, 2015c) yer alırken, 5 ülkeden (Azerbaycan, Belçika, Kıbrıs, İtalya ve Litvanya) 10 kültürel miras alanı gelişmiş koruma statüsünde kayıtlıdır (UNESCO, 2015a). Bu alanlar aynı zamanda UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde de yer almaktadır. Türkiye'nin taraf olduğu 1954 Sözleşmesi'ne toplam 126 ülke taraf olmasına rağmen, Türkiye'nin de imzalamadığı 1999 Protokolü'ne şimdilik sadece 68 ülke taraftır. Rakamlar arasındaki fark, devletlerin sözleşmenin getirdiği koruma tedbirlerini yeterli bulmadıklarını göstermektedir.



1954 Sözleşmesi sadece silahlı çatışmalar sırasında ve sadece kültürel malların korunmasına yönelik düzenlemeler getiren özel bir sözleşmedir. 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi ise doğal mirasın yanı sıra kültürel mirasın da, genel anlamda bütün tehditlere karşı korunması için yapılmış genel amaçlı bir sözleşmedir. Silahlı çatışmalar sırasında kültürel mirasın korunması konusu sözleşmenin on birinci maddesinin dördüncü bendinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, Dünya Kültür Mirası Listesine kayıtlı olup, silahlı çatışmalar sebebiyle tehlike

altında olan ve “...korunması için çok büyük çapta çalışmalar gerektiren ve... [ilgili devlet tarafından] yardım talep edilmiş olan kültür mallarının bir listesini ‘Tehlike Altındaki Dünya Kültür Mirası Listesi’ başlığı altında” düzenlenmesine ve gerektiği takdirde listenin güncellenmesine karar verilmiştir (UNESCO, 1972). UNESCO tarafından şimdiye kadar yayınlanan listeler incelendiğinde, kültürel mirasın gittikçe artan bir şekilde tehdit altında olduğu görülmektedir.

**Şekil 2. Tehlike altındaki mirasın yıllık artışı**



**Kaynak:** UNESCO (2015b) verilerinden derlenmiştir.

Tehlike altındaki Dünya Mirası sayısının 2010 yılından itibaren ciddi bir şekilde arttığı görülmektedir. 2015 yılı itibariyle, silahlı

çatışma ve diğer sebeplerle listede yer alan kültürel miras alanlarının bölgelere göre dağılımı Tablo 1’de gösterilmiştir.

**Tablo 1. Bölgesel olarak tehlike altındaki miras listesi**

Bölge	Toplam	%
Afrika	3	10
Arap Devletleri	16	53
Asya ve Pasifik	2	7
Avrupa ve Kuzey Amerika	4	13
Latin Amerika ve Karayipler	5	17
Toplam	30	100

**Kaynak:** UNESCO (2015b) verilerinden derlenmiştir.

Tablo 1 incelendiğinde, 2010 yılı sonrası büyük artışta Ortadoğu ülkelerinin en büyük paya sahip olduğu görülmektedir. Dünya genelinde tehdit altındaki mirasın yarısından fazlası siyasi istikrarsızlıkların devam ettiği Arap Devletleri ve Afrika ülkelerinde bulunmaktadır. Ancak, Tablo 1’de listelenen kültürel miras alanları,

sadece silahlı çatışmalar nedeniyle değil, doğal sebepler ya da ulusal politikalar gibi başka nedenlerden dolayı da listeye alınmışlardır. 2015 yılında yayımlanan ‘Tehlike Altındaki Miras Listesi’nde silahlı çatışmalar nedeniyle yer alan kültürel miras Tablo 2’de gösterilmiştir.

**Tablo 2. Tehlike altındaki miras listesine silahlı çatışmalar nedeniyle kayıtlı kültürel miraslar**

No	Kültürel Miras	Ülke	Dünya Kültür Mirası Listesine Tescil Tarihi	Tehlike Altındaki Miras Listesine Tescil Tarihi
1	Bamyana Vadisi Kültürel Peyzajı	Afganistan	2003	2003
2	Kosova Ortaçağ Anıtları	Sırbistan	2004	2006
3	Samarra Antik Kenti	Irak	2007	2007
4	Timbuktu	Mali	1988	2012
5	Gao Askia Mezar Anıtı	Mali	2004	2012
6	Şam Antik Kenti	Suriye	1979	2013
7	Busra Antik Kenti	Suriye	1980	2013
8	Palmira Antik Kenti	Suriye	1980	2013
9	Halep Antik Kenti	Suriye	1986	2013
10	Tartus Şövalye Kalesi	Suriye	2006	2013
11	Lazkiye Selahaddin Kalesi	Suriye	2006	2013
12	Kuzey Suriye Antik Köyleri	Suriye	2011	2013
13	Güney Kudüs Kültürel Peyzajı	Filistin	2014	2014
14	San'a Eski Şehri	Yemen	1986	2015
15	Hatra	Irak	1985	2015
16	Şibam	Yemen	1982	2015

**Kaynak:** UNESCO (2015b) verilerinden derlenmiştir.

2015 yılında güncellenmiş olan liste incelendiğinde, Kosova dışında listedeki tüm alanların Ortadoğu ve Afrika ülkelerinde yer aldığı, Ortadoğu ülkelerinin ise genel toplam içindeki oranlarının % 82 olduğu görülmektedir. Halep, Busra, Şam, Palmira ve Kuzey Suriye antik yerleşimlerinin yanı sıra Crac des Chevaliers Haçlı Kaleleri ve Qal'at Salah El-Din (Selahaddin Kalesi) Kalesi ile 2010 yılında eklenen yeni 7 kültürel mirasın altısı Suriye'de bulunurken, 2015 yılında listeye eklenen 3 yeni mirasın tamamı, Şibam, San'a (Yemen), Hatra (Irak) antik kentleri, Ortadoğu'da yer almaktadır. Ancak Suriye, Irak ve Yemen'de tahrip olan kültürel mirası bunlarla sınırlı olduğunu düşünmek yanlış olur. Suriye'de Aşağı Habur'da Tell Şeyh Hamad Asur kalıntıları, Hama vilayetinde Apamea antik kenti ve Mâdik Kalesi, Salhiye'deki Dura-Europos ve Humus müzesinin ve tarihi yapılarının bugünkü durumu kültürel mirasa yönelik tahribatın çok daha büyük olduğunu göstermektedir. Turizm gelirine en çok ihtiyaç duyan ülkeleri maalesef turistik çekiciliklerinin bir kısmını oluşturan kültürel miraslarını kaybetme noktasındadır.

1954 ve 1972 sözleşmelerinin getirdiği düzenlemeler ve sözleşmelerin yapıldığı tarihlerden sonra kültürel miraslara verilen zararlar göz önüne alındığında sözleşmelerin arzu edilen korumayı sağlamakta yetersiz kaldığı açıktır. UNESCO'nun girişimleri, çatışmaya son verilmesi ve çatışan tarafların birbirlerinin kültürel varlıklarına saygı göstermesine yönelik çağrı yapmaktan öteye gidememektedir. Dolayısıyla uluslararası hukuk düzenlemelerinin silahlı çatışmalar sırasında kültürel varlıkların tahrip ve yok edilmesini önleme konusundaki başarıları Yugoslavya, Afganistan, Irak, Libya, Suriye örneklerinin gösterdiği üzere son derece sınırlıdır.

### 3. SİLAHLI ÇATIŞMA DÖNEMİNDE VE SONRASINDA TURİZM

Silahlı çatışmaların kültür miras turizmi üzerine etkileri genellikle iki türdür. İlki Mostar Köprüsü, Bamyana Buda heykelleri, tarihi Dubrovnik kenti ve Kâbil Müzesi örneklerinde olduğu gibi yıkılarak, kuşatılarak ya da yağmalanarak bölgeyi eşsiz kılan kültürel mirasın zarar görmesidir. İkincisi ise turistlerin

sorunlu bölgelerden uzak durma eğilimi göstermelerinden dolayı talebin ve turizm gelirini olumsuz etkilenmesidir. Zengin kültürel mirasıyla Suriye’de gelişmeye başlayan turizm endüstrisi 2011’den beri süre gelen iç savaştan dolayı sonlanmıştır. Benzer şekilde Mısır’ın güçlü turizm endüstrisi Arap baharı kaynaklı kargaşa ortamından etkilenmiş, uluslararası turist varışları 2010 ve 2011 yılları arasında % 37 düşmüştür (Kaminski ve diğerleri, 2013). Tunus’ta 2015 yılında Bardo Ulusal Müzesi’nde 22 kişinin ölümüyle sonuçlanan eylemin ardından lüks bir otelin plajını hedef alarak 39 turistin yaşamını yitirmesine neden olan saldırı geçen yıl aynı dönemine göre yabancı ziyaretçi sayısında % 22’lik düşüşü beraberinde getirmiştir. 1989 yılında Pekin Tiananmen Meydanı’nda öğrenci protestolarına hükümetin sert müdahalesi sonucunda Pekin’de

otel doluluğunda %30, turizm gelirlerinde 430 milyon \$ kayıp yaşanmıştır (Gartner ve Shen, 1992). 1992-1995 yılları arasında Mısır’da 13 turistin ölümüyle sonuçlanan turistlere yönelik düzenli saldırıların neticesinde uluslararası ziyaretçi sayısında % 22, turizm gelirlerinde %43 düşüşün yaşanmıştır (Wahab, 1996). 1997 yılında Küba’da otellere yönelik bir dizi bombalı saldırı otel rezervasyonlarında iptallere neden olmuştur (Harrison, 2001). Bu tür durumlarda turizm talebinde yaşanan dalgalanmalar ve buna bağlı turizm gelirindeki azalmalar dönemsel olarak kendisi hissettirmektedir. 1992 yılında Türkiye’yi ziyaret eden turist sayısı (7.07 milyon) 1993 yılında artan terör olaylarını takiben % 9 azalmış (6,5 milyon), iki yıllık bir etkinin ardından 1995 yılından itibaren sağlanan huzur ortamıyla tekrar yükselmeye başlamıştır.

**Tablo 3. Ortadoğu uluslararası turist varışları**

Destinasyon	Uluslararası Turist Varışları									
	(1000)					Değişim %				%
	2010	2011	2012	2013	2014	11/10	12/11	13/12	14/13	2014
Orta Doğu	54,700	54,629	49,991	48,442	51,041	-6,1	-5,3	-3,1	5,4	100
Bahreyn	995		1,014	1,069	-	-	23,5	5,4	-	-
Mısır	14,051	9,497	11,196	9,174	9,628	-32,4	17,9	-18,1	5,0	18,9
Irak	-		-	-	-		-	-	-	-
Ürdün	4,207	3,960	4,162	3,945	3,990	-5,9	5,1	-5,2	1,1	7,8
Kuveyt	207	269	300	307	-	29,6	11,7	2,0	-	-
Lübnan	2,168	1,655	1,366	1,274	1,355	-23,7	-17,5	-6,7	6,3	2,7
Libya	-		-	-	-	-	-	-	-	-
Uman	1,442	1,343	1,438	1,551	-	-7,1	41,3	7,9	-	-
Filistin	522	449	490	545	556	-14,1	9,3	11,3	1,9	1,1
Katar	1,700	2,527	2,346	2.611	2,826	66,4	14,1	11,3	8,2	5,5
S. Arabistan	10,850	17,498	14,276	13,380	15,098	61,3	-18,4	-6,3	12,8	29,6
Suriye	8,546	5,070	-	-	-	-40,7	-	-	-	-
B.A.E.	7,432	8,129	8,977	9,990	-	9,4	10,4	11,3	-	-
Yemen	1,025	829	874	990	-	-19,1	5,4	13,3	-	-

**Kaynak:** Dünya Turizm Örgütü (2014; 2015) turizm raporlarından derlenmiştir.

Tablo 3’te Ortadoğu destinasyonunda yer alan ülkelerin 2010-2014 dönemi arasında uluslararası turizm hareketlerinden aldıkları payların yıllık değişimi gösterilmiştir. 2014 yılında Ortadoğu’ya gerçekleşen uluslararası turist varışlarının % 5’lik bir artışla 3 milyon kişi artarak 51 milyon kişiye ulaştığı görülmektedir.

Bu artışı Suudi Arabistan ve Katar sağlarken, Mısır, Ürdün ve Lübnan 2011 yılı rakamlarının gerisinde kalmış, iç savaşın devam ettiği Suriye ve siyasi istikrarsızlığın sürdüğü Libya ve Irak için uluslararası turizm tamamıyla noktalanmıştır. 2010 öncesi verilerle birlikte incelendiğinde, Ortadoğu’da yaşanan istikrarsızlık ortamından

özellikle Mısır, Suriye ve Lübnan turizminin etkilendiğini görülmektedir. Bu durum Ortadoğu coğrafyasının dünya turizminde aldığı paya da yansımıştır. 2010 yılında Ortadoğu'nun pazar payı % 6,4 iken, 2014 yılında bu rakam % 4,5'e

gerilemiştir. Bu nedenle 2010 yılında Ortadoğu pazar payı açısından Afrika kıtasının (% 5,2) önünde yer alırken, 2014 yılında Afrika'nın gerisinde kalmıştır.

**Tablo 4.** Mısır, Suriye ve Lübnan Destinasyonları Ziyaretçi Sayıları

Destinasyonlar	Uluslararası Turist Varışları						
	(x 1000)						
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Mısır	12,296	11,914	14,051	9,497	11,196	9,174	9,628
Suriye	5,430	6,092	8,546	5,070	-	-	-
Lübnan	1,333	1,851	2,168	1,655	1,366	1,274	1,355

**Kaynak:** Dünya Turizm Örgütü (2011; 2014; 2015) turizm raporlarından derlenmiştir.

Tablo 4'te bahsi geçen ülkelerin 2008-2014 dönemi arasında uluslararası turist varışları gösterilmiştir. Her üç ülkede de 2010 yılına kadar sürekli artış görülürken, yaşanan istikrarsızlık ortamının etkileri 2011 yılından itibaren izlenebilmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelere oranla turizm gelirlerine daha bağımlıdır. Turizm gelirleri ülkeye döviz girdisi sağlaması bakımından bir ihracat kalemi olarak düşünüldüğünde, Aruba, Bahamalar, Samoa gibi bazı ülkelerin turizm gelirlerinin ihracat içindeki payı % 60'ın üzerine çıkmaktadır. Çin'in Macao Özerk Bölgesi % 94,7, Maldivler % 82,3, Vanuatu % 77,9 pay ile 2013 yılında döviz girişinin neredeyse tamamını turizm ile sağlamıştır. 2013 yılında Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi'nde ihracat içinde turizmin payı ise % 14 iken, Avrupa Birliği için bu pay sadece % 6,3 olmuştur (Dünya Bankası, 2015). Hızla büyüyen turizm sektöründen bütün bölgeler artan oranlarda pay almaya devam ederken, gelen turist sayısının ve dolayısıyla turizm gelirlerinin azaldığı tek bölge çatışmaların ve silahlı eylemlerin yaşandığı Orta Doğu ve Afrika olmuştur (WTO, 2013; Dünya Bankası, 2015).

Silahlı çatışma sonrası dönemde gerçekleştirilen yenilenme ve kalkınma çabaları sırasında turizm, bozulan imajın düzeltilmesi ve ekonominin canlandırılması için önemli bir araç olarak görülmekte, kültürel miras ise bu çabaların vazgeçilmez bir unsuru olarak değerlendirilmektedir (Vitic ve Ringer, 2007; Cichock, 1985). Literatürdeki tartışma, çatışma

sonrası dönemin yeniden inşası sürecinin hangi aşamalarından itibaren kültürel mirasa önem atfedilmesi gerektiği üzerinedir. Kimi araştırmacılara göre kültürel miras, çatışmaların bitmesinin ardından başlayacak iyileşme sürecinin hayati bir unsuru olarak kabul edilmeli ve sürecin en başından itibaren göz önünde bulundurulmalı, daha geçe bırakılacak bir lüks olarak algılanmamalıdır (Stanley-Price, 2005). Mesnell ve Scheermeyer (2008) bu açıdan mirasın, çatışmayı yaşayan insanlar için bir tür terapi olarak kabul edilebileceğini öne sürmektedir. Kimi araştırmacılara göre ise miras, çatışma sonrası yeniden inşa süreçleri için özellikle üzerinde durulması gereken değil, genel iyileşme sürecinin bir parçası olarak ele alınması gereken bir etmendir. Bu görüşe göre miras, çatışma sonrası dönemlerde bütün sosyal sorunları çözmesi beklenen idealize edilmiş bir iyileştirici olarak görülmektedir (Giblin, 2014; Mesnell, 2012).

Kültürel mirasın bir an önce iyileştirilmesi turizm bağlamında ele alındığında, yerel halkın ekonomik kalkınması ve normal hayata dönmesi konusunda da önem kazanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde, arkeolojik kalıntılar, antik kentler, müzeler gibi kültürel miras unsurları buldukları köy veya kentlerde süren gündelik yaşamın bir parçasıdır. Bu alanlarda yaşayan insanlar gündelik yaşamlarının büyük bir kısmını bu alanlarla etkileşim halinde geçirirler ve onlar için kültürel miras manevi değerinin yanında doğrudan ya da dolaylı olarak ekonomik bir değere de sahiptir. Kültürel mirasa bekleme yapan ya da kazı çalışmalarında



görev olarak doğrudan gelir sağlayanlar olduğu gibi, ziyaret alanları etrafında hediyelik eşya, restoran, konaklama ve ulaşım gibi hizmetlerde bulunarak kültürel mirasa ekonomik anlamda bağımlı yaşayan kişilerde bulunmaktadır. Kültürel mirasın zarar görmesi bir yerde halkın ekonomik geleceğinin de zarar görmesi anlamına gelmektedir (Nuryanti, 1996).

#### **4.SONUÇ**

Küreselleşme olgusu, devletleri, insanları ve algıları büyük değişimlerle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu değişimler, turizmin de içinde bulunduğu kimi sektörler için büyüme ve gelişme fırsatları sunarken, silahlı çatışmalar menfi yönde etki etmektedir. Silahlı çatışma ortamı turizm hareketleri üzerinde olumsuz bir etkiye sahip iken çatışmaların değişen doğası nedeniyle kültürel mirasa kasıtlı olarak zarar verilmeye başlanmıştır.

Silahlı çatışmalar sırasında kültürel mirasın korunmasına yönelik çeşitli uluslararası tedbirler alınmış olsa da bu tedbirler yetersiz kalmaktadır. UNESCO'nun, devletlerin ve sivil toplum kuruluşlarının bir çatışma sırasında kültürel mirasın korunmasına yönelik daha aktif girişimler yapması gerekliliği kaçınılmazdır. Diğer taraftan, çatışmalar sırasında, insan hayatı bile korunamıyorken, kültürel mirasın korunması hiç de kolay değildir. İnsanların hayatlarını kaybettiği zor zamanlarda önceliğin

insan hayatına verilmesi gerektiği açıktır. Fakat çatışmalar bittikten sonra kültürel mirasa bağlı turizm hareketleri iyileşme sürecini hızlandıran bir etkiye sahiptir. Özellikle gelişmekte olan devletlerin, turizm gelirlerine gelişmiş devletlere oranla çok daha fazla ihtiyaç duyduğu göz önüne alındığında, bir kültürel mirasın çatışma sırasında korunmasına ve çatışma sonrasında iyileştirilmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Kültürel miras çatışma sırasında korunamasa da, sahip olduğu manevi değer ve potansiyel ekonomik değerleri açısından çatışma sonrası dönemde önemini korumaktadır. Nitekim işgal ya da ele geçirme amacı taşımayan zarar verme maksatlı saldırılarda, turistik çekiciliği olan ve ekonomik gelir sağlayan kültürel mirasın yok edilmesi bölgeye olan turizm hareketlerine büyük darbe vurmaktadır.

Silahlı çatışmalar sırasında bir ülkenin siyasi istikrarının bozulması, turizm alt yapısının zarar görmesi gibi olumsuz etkiler, çatışma sonrasında güven ortamının tekrar tesisıyla görece olarak makul süreler içinde yenilenebilmektedir. Ancak kültürel mirasın zarar görmesinin kültür turizmi açısından uzun vadede daha yıkıcı etkilere sahip olması çok daha muhtemeldir. Bu nedenle, deniz, kum, güneş tabanlı turistik ürüne sahip ülkelere kıyasla, kültürel miras tabanlı turistik ürüne sahip destinasyonlar turizm kaynaklarını yitirmelerinden dolayı daha fazla etkilenecektir.

**KAYNAKÇA**

- Antolovic, J. (1999). "Immovable Cultural Monuments and Tourism", **Cultural Tourism Session Notes**, XII Assembly, ICOMOS, Mexico.
- Atlas (2011). "İrak'ta kültür yağması". (13.08.2015). <http://old.kesfetmekicinbak.com/kultur/others/00515/>
- Balcar, M. ve Pearce D. (1996). "Heritage Tourism on the West Coast of New Zealand", **Tourism Management**, 17, 214-220.
- Cichock, M. (1985). "Re-evaluating a Development Strategy: Policy Implications for Yugoslavia", **Comparative Politics**, 17/2, 211-228.
- CNN (2015). (19.08.2015) <http://www.cnnturk.com/haber/turkiye/isid-82-yasindaki-arkeologu-oldurdu>
- Dünya Bankası (2015). World Development Indicators, Travel and Tourism (13.08.2015). <http://wdi.worldbank.org/table/6.14>
- Gartner, W. C., ve J. Shen (1992). "The Impact of Tiananmen Square on China's Tourism Image", **Journal of Travel Research**, 30, 47-52.
- Giblin, J. D. (2014). "Post-Conflict Heritage: Symbolic Healing and Cultural Renewal", **International Journal of Heritage Studies**, 20/5, 500-518.
- Hughes, L. H. (1996). "Redefining Cultural Tourism", **Annals of Tourism Research**, 23/3, 707-709.
- ICOMOS (2006). Rock art at risk. (18.08.2015) [http://www.international.icomos.org/risk/world\\_report/2006-2007/pdf/H@R\\_2006-2007\\_44\\_Thematic\\_Report\\_Rock\\_Art.pdf](http://www.international.icomos.org/risk/world_report/2006-2007/pdf/H@R_2006-2007_44_Thematic_Report_Rock_Art.pdf)
- Kaminski, J., Arnold, D. ve Benson, A. M. (2013). "Cultural Heritage Tourism: Future Drivers and their Influence", **Contemporary Issues in Cultural Heritage Tourism** (Ed: J. Kaminski, A. M. Benson ve D. Arnold), Routledge, Abingdon.
- Kila, J.D. (2013). "Inactive, Reactive, or Pro-Active Cultural Property Crimes in the Context of Contemporary Armed Conflicts", **Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies**, 1/4, 319-342.
- Kozak, N. (2010). **Turizm Pazarlaması**, 3. Baskı, Detay Yayıncılık Ankara.
- McKercher, B. ve du Cros, H. (2002). **Cultural Tourism: The Partnership between Tourism and Cultural Heritage Management**, Routledge, New York.
- McKercher, B. ve du Cros H. (2007). "Culture, Heritage and Visiting Attractions", **Tourism Business Frontiers: Consumers, Products and Industries** (Ed: D. Buhalis ve C. Costa), Butterworth-Heinemann, Oxford.
- Meskel, L. (2012). **The Nature of Heritage: The New South Africa**, Wiley-Blackwell, Chichester.
- Meskel, L. ve Scheermeyer C. (2008). "Heritage as Therapy: Set Pieces from the New South Africa", **Journal of Material Culture**, 13/2, 153-173.
- Neumayer, E. (2004). "The Impact of Political Violence on Tourism", **Journal of Conflict Resolution**, 48/2, 259-281.
- Nuryanti, W. (1996). "Heritage and Postmodern Tourism", **Annals of Tourism Research**, 23/2, 249-260.
- Özdemir, G. (2008). **Destinasyon Pazarlaması**, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Paris, R. (2004). **At War's End: Building Peace after Civil Conflict**, Cambridge University Press, Cambridge.
- Pazarıcı, H. (2015). **Uluslararası Hukuk**, 14. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Pelton, R., Aral, C. ve Dulles, W. (1998). **Fielding's the World's Most Dangerous Places**, Fielding Worldwide, California.
- Porias, Y., Butlera, R. ve Aireya, D. (2003). "The Core of Heritage Tourism", **Annals of Tourism Research**, 30/1, 238-254.
- Richards, G. (1996). "Production and Consumption of European Cultural Tourism", **Annals of Tourism Research**, 23/2, 261-283.
- Rothfield, L. (2009). **The Rape of Mesopotamia: Behind the Looting of the Iraq Museum**, The University of Chicago Press, Chicago.
- Santana, G. (2001). "Tourism in the Southern Common Market: Mercosur" **Tourism and the Less Developed World: Issues and Case Studies**, (Ed: D. Harrison), CABI Publishing.

- Stanley-Price, N. (2007). “The Thread of Continuity: Cultural Heritage in Post-war Recovery”. **Cultural Heritage in Post-war Recovery: Papers from the ICCOM Forum** (Ed: N. Stanley-Price), ICCOM, Rome, 26-39.
- Stone, P. (2012). “Human Rights and Cultural Property Protection in Times of Conflict”, **International Journal of Heritage Studies**, 18/3, 271-284.
- Timothy, D. J. (2011). **Cultural Heritage and Tourism**. Channel View Publications, Bristol.
- UNESCO (1954). Silahlı bir çatışma halinde kültür mallarının korunmasına dair sözleşme, (18.08.2015) <http://ua.mfa.gov.tr/>
- UNESCO (1972). Dünya kültürel ve doğal mirasının korunmasına dair sözleşme, (18.08.2015) <http://ua.mfa.gov.tr/>
- UNESCO (2002). United Nations year for cultural heritage, (23.08.2015) <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127155eo.pdf>
- UNESCO (2003). Somut olmayan kültürel mirasın korunması sözleşmesi (18.08.2015) <http://ua.mfa.gov.tr/>
- UNESCO (2015a). List of cultural property under enhanced protection, (18.08.2015) [http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/19542P-enhanced-protection-list-en\\_20140320.pdf](http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/19542P-enhanced-protection-list-en_20140320.pdf)
- UNESCO (2015b). List of world heritage in danger, (20.08.2015) <http://whc.unesco.org/en/danger/>
- UNESCO. (2015c). Special protection list, (18.08.2015) <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/Register2015EN.pdf>
- USCB (2015). (18.08.2015) <http://uscbs.org/armed-conflicts.html>
- Van der Auwera, S. (2013). “International Law and the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict: Actual Problems and Challenges”, **The Journal of Arts Management, Law, and Society**, 43/4, 175-190
- Van der Auwera, S. (2014). “UNESCO and the Protection of Cultural Property during Armed Conflict”, **International Journal of Cultural Policy**, 19/1, 1-19.
- Vecco, M. (2010). “A Definition of Cultural Heritage: From the Tangible to the Intangible”. **Journal of Cultural Heritage**, 11, 321–324.
- Venedik Tüzüğü (1964). Tarihi anıtların ve yerleşmelerin korunması ve onarımı için uluslararası tüzük, (21.08.2015) <http://www.icomos.org/venicecharter2004/turkish.pdf>
- Vitic, A. ve Ringer, G. (2007). “Branding Post-Conflict Destinations Recreating Montenegro after the Disintegration of Yugoslavia”, **Journal of Travel & Tourism Marketing**, 23/2-4, 127-143.
- Wahab, S. (1996). “Tourism and Terrorism: Synthesis of the Problem with Emphasis on Egypt”, **Tourism, Crime and International Security Issues**, (Ed: A. Pizam ve Y. Mansfeld), Wiley, New York, 175-186.
- WTO (2013). Tourism highlights, (13.08.2015) <http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284415427>
- WTO (2014). Tourism highlights, (13.08.2015) <http://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284416226>
- WTO (2015). Tourism highlights, (13.08.2015) <http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284416899>.